

Προέλευση, εξέλιξη και διάδοση του ελληνικού αλφαβήτου

Βασίλειος Βερτουδάκης

Το θέμα μας σήμερα είναι η γραφή, η γραφή της ελληνικής γλώσσας και μάλιστα το ελληνικό αλφάβητο.

Η γραφή αποτελεί την οπτική αναπαράσταση της γλώσσας.

Γλώσσα και γραφή αποτελούν δύο αποφασιστικής σημασίας σταθμούς στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η εμφάνιση της γραφής, ωστόσο, είναι μια σχετικά πρόσφατη υπόθεση στη ζωή του ανθρώπινου γένους (μόλις πριν από 5,5 χιλιάδες περίπου χρόνια, η αρχαιότερη, η σφηνοειδής των Σουμερίων), και αυτό που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι δεν αποτελεί προϊόν της βιολογικής εξέλιξης του ανθρώπου, αλλά ένα πολιτισμικό επίτευγμα, το οποίο δεν έχει καθολική παρουσία. Κάποιοι πολιτισμοί έφτασαν σε ακμή και κατέρρευσαν χωρίς να αφήσουν γραπτά ίχνη πίσω τους -π.χ. η αυτοκρατορία των Ίνκας στις Άνδεις-, ενώ ακόμη και σήμερα, εποχή πληθωρισμού του γραπτού λόγου, υπάρχουν γλώσσες που είτε δεν έχουν καθόλου γραπτή μορφή είτε η γραπτή τους μορφή αριθμεί μόλις μερικές δεκαετίες.

Ο προφορικός λόγος, λοιπόν, προηγείται και ο γραπτός έπεται. Αυτό γίνεται ολοφάνερο στην ανάπτυξη του παιδιού. Το παιδί μαθαίνει να διαβάζει και να γράφει πολύ αργότερα, αφότου έχει κατακτήσει τον προφορικό λόγο, και καταβάλλοντας μεγαλύτερη και πιο συστηματική προσπάθεια.

Σύστημα γραφής όμως δεν σημαίνει αμέσως και αλφάβητο. Χρειάστηκαν χιλιετίες για να φτάσουμε στο τελευταίο αυτό στάδιο γραπτής αποτύπωσης της γλώσσας.

Τί προηγήθηκε;

1. τα εικονογραφικά συστήματα γραφής, τα γνωστά μας ιερογλυφικά, όπου μια εικόνα, ένα ιδεόγραμμα, απεικονίζει κυριολεκτικά το αντικείμενο: ένα πουλί δηλώνει την έννοια «πουλί», το κεφάλι ενός ταύρου ολόκληρο το ζώο κλπ. (Τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά αποτελούν ένα καλό παράδειγμα γι' αυτή την περίπτωση).
2. τα σημασιογραφικά συστήματα, όπου ένα γράφημα, ένα σύμβολο δηλαδή -όχι πια μια εικόνα- εκπροσωπεί μια ολόκληρη λέξη. Η σφηνοειδής γραφή των Σουμερίων αποτελεί τυπική περίπτωση σημασιογραφικού συστήματος.
3. ακολουθούν τα συλλαβάρια, οι συλλαβικές γραφές, των οποίων τα γραφήματα αποδίδουν τις συλλαβές της γλώσσας. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της Γραμμικής γραφής Β και του κυπριακού συλλαβάριου. Το κέρδος από την εξέλιξη αυτή ήταν τεράστιο. Ενώ στα σημασιογραφικά συστήματα χρειαζόταν εκατοντάδες σύμβολων για να εκφράσουν την ποικιλία των σημασιών, στα συλλαβικά συστήματα δεν χρειάζονταν πάνω από εκατό.

Τελευταίο στάδιο στην αποτύπωση της γλώσσας είναι τα αλφαβητικά συστήματα, στα οποία κάθε γράφημα, κάθε γράμμα δηλαδή, αποτυπώνει ένα φώνημα, όπως λέμε στη γλωσσολογία, ένα φθόγγο δηλαδή. Τα εκατό, τουλάχιστον, σημεία που χρειαζόταν η συλλαβική γραφή αντικαθίστανται από τριάντα, το πολύ, σημεία που απεικονίζουν ελάχιστες μονάδες ήχου που δεν έχουν νόημα, τους φθόγγους, οι οποίοι συνδυαζόμενοι δημιουργούν την τεράστια ποικιλία των λέξεων -που έχουν βεβαίως νόημα.

Ο στόχος των αλφαβητικών συστημάτων είναι να υπάρχει μια μονοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα στα γράμματα και στους φθόγγους: κάθε φθόγγος να εκπροσωπείται με ένα μόνο γράμμα και κάθε γράμμα να αντιστοιχεί σε ένα μόνο φθόγγο. Βέβαια ο προφορικός λόγος αλλάζει πολύ ταχύτερα από τον γραπτό. Ο γραπτός είναι ιδιαίτερα συντηρητικός, και γι' αυτό η μονοσήμαντη αυτή αντιστοιχία φθόγγων και γραμμάτων συχνά διασαλεύεται. Η ελληνική γλώσσα διαθέτει άφθονα παραδείγματα: ο φθόγγος /i/ αποδίδεται με πληθώρα

γραφημάτων: ι, η, υ, οι, ει, υι. Στις περιπτώσεις αυτές κάνουμε λόγο για ιστορική ορθογραφία.

Ελληνικό αλφάβητο

Αυτά γενικά για τα συστήματα γραφής και για το αλφάβητο.

Πάμε τώρα ειδικά στο ελληνικό αλφάβητο.

Κατ' αρχάς υπενθυμίζω μερικά δεδομένα τα οποία είναι κοινώς αποδεκτά από τη γλωσσολογική επιστήμη -μέχρι στιγμής τουλάχιστον. Η ελληνική γλώσσα, κλάδος της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας, εμφανίζεται στο νότιο άκρο της Βαλκανικής, στη χώρα που αργότερα ονομάστηκε Ελλάδα, με τον ερχομό των πρώτων ελληνικών φύλων κατά την έναρξη της 2^{ης} χιλιετίας (+/- 2000 π.Χ.). Η πρώτη γραπτή απεικόνιση της γλώσσας αυτής, σύμφωνα με τις μέχρι τώρα βεβαιότητές μας, είναι το σύστημα της Γραμμικής Β των μυκηναϊκών πινακίδων (14^{ος}-13^{ος} αι.). Μετά την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος των Μυκηναίων δεν έχουμε γραπτές μαρτυρίες της ελληνικής γλώσσας. Είναι οι λεγόμενοι «σκοτεινοί αιώνες» οι οποίοι διαρκούν ως τον 8^ο αιώνα, οπότε και έχουμε τις πρώτες μαρτυρίες ελληνικών επιγραφών σε αλφαβητική γραφή.

Μέσα στο χρονικό αυτό διάστημα των σκοτεινών αιώνων -η επικρατέστερη θεωρία υποδεικνύει τον 9^ο αιώνα- οι Έλληνες υιοθέτησαν την αλφαβητική γραφή. Όλες οι μαρτυρίες συγκλίνουν ότι οι Έλληνες παρέλαβαν από τους Φοίνικες το βορειοσημιτικό αλφαβητικό σύστημα γραφής αλλά δεν έμειναν προσκολλημένοι σ' αυτό.

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι το βορειοσημιτικό σύστημα των Φοινίκων ανήκει στα συμφωνογραφικά -μερικοί τα λένε και ημιαλφαβητικά- συστήματα των οποίων τα γραφήματα αποδίδουν μόνο τα σύμφωνα μιας γλώσσας, ενώ τα φωνήεντα δεν δηλώνονται. Με τέτοια συστήματα καταγράφονται οι σημιτικές γλώσσες, π.χ. φοινικική, αραβική, εβραϊκή, αραμαϊκή. Τα συμφωνικά συστήματα είναι κατάλληλα για την απόδοση των σημιτικών γλωσσών, επειδή σ' αυτές τις γλώσσες το βασικό στοιχείο των λεξιλογικών ριζών είναι τα σύμφωνα, ενώ τα φωνήεντα προσδιορίζονται αυτόματα από τον κλιτικό τύπο της λέξης, δηλαδή από το αν είναι ρήμα ή ουσιαστικό, και επομένως για τους γνώστες αυτών των γλωσσών δεν είναι απαραίτητο να δηλωθούν με ιδιαίτερα γραφήματα.

Οι Έλληνες επινόησαν για πρώτη φορά στην ιστορία της γραφής τη δήλωση και των φωνηέντων, αυτών δηλαδή που αποτελούν τη βάση της συλλαβής και της γλώσσας γενικότερα.

Επιπλέον, χρειάστηκε να επινοήσουν και κάποια νέα γράμματα για σύμφωνα που δεν υπήρχαν στα φοινικικά: τα δασέα Φ, και Χ, και το διπλό Ψ. Τέλος το Ω (ωμέγα), δηλαδή ο μακρός φθόγγος του /o/, δημιουργήθηκε για να διακρίνεται από το Ο (όμικρον) Έφτασαν έτσι στη δημιουργία της πρώτης πραγματικά αλφαβητικής γραφής, του πρώτου αλφαβήτου, όπου κάθε γράμμα δηλώνει και έναν φθόγγο. Με το ελληνικό αλφάβητο δημιουργείται, για πρώτη φορά, ένα σύστημα γραφής που παριστάνει όλους τους φθόγγους χωρίς την ελλειπτικότητα του φοινικικού συστήματος αλλά και την πολύ μεγαλύτερη ελλειπτικότητα των παλαιότερων συλλαβικών συστημάτων, όπως ήταν εκείνο της Γραμμικής Β. Το αποτέλεσμα είναι ότι υπάρχει πλέον ένα «εργαλείο», εξαιρετικά ευέλικτο και οικονομικό, που μαθαίνεται εύκολα και μπορεί να γίνει κτήμα όλων και όχι μόνον των ειδικών γραφέων. Με τη σύγχρονη ορολογία θα λέγαμε ότι επρόκειτο για μια δημοκρατική κατάκτηση!

Η επινόηση αυτή, καθόλου αυτονόητη, κάνει ώστε το αλφάβητο να αναγνωρίζεται διεθνώς ως ελληνική δημιουργία, όσο και αν την πρώτη ύλη δανείστηκαν οι Έλληνες από άλλους.

Οι ίδιοι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν επίγνωση ότι το αλφάβητο τους βασιζόταν στο

φοινικικό. Τα γράμματα του αλφαβήτου τα ονόμαζαν *φοινικία γράμματα*. Ο ιστορικός Ηρόδοτος λέει ξεκάθαρα (5. 58) ότι οι Έλληνες έμαθαν τη γραφή τους από τους Φοίνικες και σημειώνει: «Αφού τα γράμματα τα εισήγαγαν οι Φοίνικες στην Ελλάδα, είναι δίκαιο να ονομάζονται φοινικικά».

Για την προέλευση του ελληνικού αλφαβήτου από το φοινικικό, πέραν της μαρτυρίας του Ηροδότου, μας πείθουν και τα εξής στοιχεία:

1. Η μορφή των γραμμάτων του ελληνικού αλφαβήτου είναι παρόμοια, εξελιγμένη μορφή των γραμμάτων του φοινικικού.
2. Η τάξη των γραμμάτων του ελληνικού αλφαβήτου, η σειρά δηλαδή των γραμμάτων, είναι ίδια με του φοινικικού: άλφα, βήτα, γάμα, δέλτα κλπ.
3. Τα ονόματα των ελληνικών γραμμάτων δεν σημαίνουν τίποτε στα Ελληνικά, ούτε ετυμολογούνται από την ελληνική γλώσσα. Επίσης δεν κλίνονται στην Ελληνική. Αντίθετα ετυμολογούνται και ερμηνεύονται από τη Φοινικική: το άλφα από το *aleph* (= βόδι), το βήτα από το *bet* (= σπίτι), το γάμα από το *gaml* (= καμήλα), το δέλτα από *delt* (= πόρτα, το θυρόφυλλο) κλπ.
4. Η κατεύθυνση της γραφής.

Οι Έλληνες αρχικά έγραφαν από τα δεξιά προς τα αριστερά, «επί τα λαιά», δηλαδή όπως ακριβώς οι Φοίνικες. Αργότερα όμως ο δεύτερος στίχος ενός κειμένου άρχιζε με ανάστροφη φορά από εκεί που τελείωνε ο πρώτος κ.ο.κ., όμοια με την κίνηση των βοδιών στο όργωμα του χωραφιού. Γι' αυτό και η γραφή αυτή ονομάζεται βουστροφηδόν. (Εν παρόδω: Με τον τρόπο αυτόν είναι γραμμένη η μεγάλη δωδεκάδελτος επιγραφή της Γόρτυνας).

Αρκετά ενωρίς όμως (κατά τον 5^ο αι.) οι Έλληνες διαπίστωσαν τα μειονεκτήματα και των δύο αυτών τρόπων γραφής. Καθώς οι περισσότεροι άνθρωποι είναι δεξιόχειρες, η γραφή προς τα δεξιά γίνεται ευκολότερα, γιατί είναι φυσικότερη. Έτσι επικράτησε η φορά προς τα δεξιά, «εξ ευθύ», σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο και μέσω των Ρωμαίων πέρασε στον νεότερο δυτικό κόσμο.

Επανέρχομαι: στο ότι ως πρώτη ύλη του ελληνικού αλφαβήτου χρησίμευσε το βορειοσημιτικό συμφωνογραφικό αλφάβητο των Φοινίκων, συμφωνούν όλοι οι ειδικοί ερευνητές της ιστορίας της γραφής. Στο θέμα αυτό δεν διαφωνεί κανείς.

Θα μπορούσε όμως κάποιος να ρωτήσει: Και οι Φοίνικες από πού πήραν το αλφάβητό τους;

Το φοινικικό αλφάβητο ανάγεται με τη σειρά του στο πρωτοχαναϊτικό αλφάβητο (1700 π.Χ.) για την προέλευση και δημιουργία του οποίου υπάρχει πλήθος αλληλοσυγκρουόμενων θεωριών -χωρίς να έχει κανείς βέβαιες αποδείξεις για την υποστήριξη της θέσης του. Οι απόψεις όμως πολλών έγκριτων ερευνητών (D. Driinger κ.ά.) συγκλίνουν στο «ότι το σημιτικό σύστημα γραφής επινοήθηκε μεν και καλλιεργήθηκε στην Παλαιστίνη και τη Συρία, αλλά δέχθηκε και επιδράσεις παλαιότερων συστημάτων: του αιγυπτιακού, του σφηνοειδούς, του κρητικού και ίσως και των προϊστορικών γεωμετρικών σημείων. Είναι απίθανο να μην προηγήθηκαν των επινοητών της σημιτικής γραφής άλλοι, όπως είναι εξαιρετικά απίθανο ότι ένα αλφάβητο που επινοήθηκε στην Παλαιστίνη ή στη Συρία, τη 2^η π.Χ. χιλιετία, έμεινε ανεπηρέαστο από τις γραφές των λαών της ανατολικής μεσογείου».

Εδώ όμως κλείνω αυτό το θέμα που έτσι κι αλλιώς είναι εκτός του στόχου της σημερινής μου ομιλίας.

Επανέρχομαι στην εισαγωγή του φοινικικού αλφαβήτου στην Ελλάδα.

Θα μπορούσε να ρωτήσει κάποιος. Ποιος είναι αυτός ο άνθρωπος που έκανε τον εξελληνισμό του φοινικικού αλφαβήτου; Ίσως ήταν έργο ενός μόνο ανθρώπου και το όνομά του θα μείνει πιθανότατα για πάντα άγνωστο. «Άγνωστο ευεργέτη της ανθρωπότητας» τον ονόμασε ο U. von Wilamowitz, ο μεγάλος γερμανός κλασικός φιλόλογος. Επίσης, το πού έγινε η κρίσιμη επαφή από την οποία προέκυψε η παραλαβή του φοινικικού αλφαβήτου, είναι κι αυτό άγνωστο. Ξέρουμε ότι οι Φοίνικες αλώνιζαν τη Μεσόγειο. Ίσως στην Κρήτη, όπου έχουμε μαρτυρία φοινικικής παρουσίας, ίσως στη Ρόδο. Αλλά και οι Έλληνες μετακινούνται. Δεν αποκλείεται η αποφασιστική συνάντηση να έγινε σε κάποιον από τους εμπορικούς σταθμούς των Ελλήνων στην Ανατολή, όπως η περίφημη Αλ Μίνα (*Ποσίδειον*) στα παράλια της Συρίας.

Ας προχωρήσουμε με ένα άλλο ερώτημα:

Ποιες είναι οι πιο παλιές μαρτυρίες του ελληνικού αλφαβήτου;

Οι αρχαιότερες γνωστές ελληνικές αλφαβητικές επιγραφές χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 8^{ου} αι. π.Χ. (γύρω στο 740-720). Οι πιο διάσημες είναι δύο:

1. Η επιγραφή του Διπύλου. Είναι χαραγμένη πάνω σε οινόχοη, ύστερου γεωμετρικού ρυθμού, και βρέθηκε στην Αθήνα το 1871.
Η επιγραφή λέει: *Όποιος από τους χορευτές χορεύει πιο ανάλαφρα θα πάρει το βραβείο.* Απ' αυτό συμπεραίνουμε ότι η οινόχοη θα ήταν έπαθλο ορχηστικού αγώνα.
2. Η άλλη επιγραφή είναι χαραγμένη πάνω στο περίφημο «ποτήριον του Νέστορος». Πρόκειται για σκύφο πρώιμου πρωτοκορινθιακού ρυθμού, που βρέθηκε το 1954 στην Ίσκια, δηλαδή στο νησί Πιθηκούσσεσ, στο Τυρρηνικό Πέλαγος στα ανοικτά της Νεαπόλεως. Στην επιγραφή διαβάζουμε: *Είμαι το γλυκόπιτο ποτήρι του Νέστορα. Όποιος πει από τούτο το ποτήρι, αυτόν αμέσως θα τον κυριέψει ο πόθος της ομορφοστεφανωμένης Αφροδίτης.*

Είδη αλφαβήτων

Η εξέλιξη του ελληνικού αλφαβήτου δεν υπήρξε η ίδια παντού. Τα διάφορα τοπικά αλφάβητα παρουσίαζαν αρκετές διαφορές μεταξύ τους, που διατηρήθηκαν σε όλη την αρχαϊκή περίοδο.

Ασφαλώς η αυτονομία των ελληνικών πόλεων έχει κι εδώ την αντανάκλασή της. Ωστόσο, οι παραλλαγές των αλφαβήτων και οι διαφοροποιήσεις από τόπο σε τόπο δεν εμποδίζουν να έχει το ελληνικό αλφάβητο μεγάλη ενότητα.

Από τον 5^ο αιώνα το ιωνικό αλφάβητο, επειδή είχε αποδώσει καλύτερα από όλα τα άλλα τους φθόγγους της ελληνικής, άρχισε να επιβάλλεται στις διάφορες πόλεις. Το πληρέστερο αλφάβητο, με 24 γράμματα, ήταν το ιωνικό αλφάβητο της Μιλήτου, που εισήχθη επίσημα στην Αθήνα λίγο μετά τη λήξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, το 403-402 π.Χ., επί επωνύμου άρχοντος Ευκλείδου -εξ ου και ευκλείδειο αλφάβητο- κατόπιν προτάσεως του αθηναίου πολιτικού Αρχίνου και καθιερώθηκε ως επίσημη γραφή του κράτους. Το παράδειγμα της Αθήνας ακολουθούν σύντομα πολλές ελληνικές πόλεις και έτσι μέσα στο πρώτο ήμισυ του 4^{ου} αιώνα π.Χ. το ιωνικό αλφάβητο επιβάλλεται ως πανελλήνιο, εκτοπίζοντας τα αρχαϊκά επιχώρια αλφάβητα και κληροδοτείται στους Έλληνες διαχρονικά. Αυτό το αλφάβητο χρησιμοποιούμε ως σήμερα!

Το ιωνικό αλφάβητο της Μιλήτου παρά την πληρότητά του δεν διατήρησε δύο γράμματα

της αρχαιοτάτης ελληνικής: το **F** (δίγαμμα) και το Q / ^ (κόππα). Το δίγαμμα προφερόταν όπως προφέρεται σήμερα το β ή το υ σε λέξεις όπως *αύριο*. Το κόππα προφερόταν όπως το σημερινό κάπα πριν από ο και ου (το υπερωικό).

Μπορεί τα δύο αυτά γράμματα να χάθηκαν από το αλφάβητο, διατήρησαν όμως τη θέση τους στο αριθμητικό σύστημα των αρχαίων Ελλήνων. Τη θέση του δίγαμμα ανάμεσα στο Ε και στο Ζ πήρε το στίγμα Q' (=6), ενώ το κόππα διατήρησε τη θέση του μετά το Π και πριν από το Ρ και δήλωνε τον αριθμό 90.

Με όλες αυτές τις τροποποιήσεις, προσθήκες και καταργήσεις, από τα 22 γράμματα του φοινικικού συστήματος καταλήξαμε στα 24 γνωστά γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου.

Ερχόμαστε τώρα σε μερικές σημαντικές παρατηρήσεις που σχετίζονται με τον τρόπο γραφής των γραμμάτων.

Τα αρχαιοελληνικά κείμενα γράφονταν χωρίς διαστήματα ανάμεσα στις λέξεις, με κεφαλαία μόνο γράμματα και χωρίς τόνους. Τα μικρά γράμματα, ο χωρισμός των λέξεων, οι τόνοι και τα πνεύματα θα έλθουν πολύ αργότερα, από τα χρόνια των κατακτήσεων του Μ. Αλεξάνδρου και μετά. Η εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας σε ένα τεράστιο γεωγραφικό εύρος και η εκμάθησή της από αλλόγλωσσους οδηγούν σε «μεταρρυθμίσεις» που βοηθούν τους ξένους να μάθουν ευκολότερα τα Ελληνικά. Αλλά και τους ίδιους τους Έλληνες βοηθούσαν οι αλλαγές αυτές στο να μελετήσουν με τη συνδρομή των γραμματικών, δηλαδή των φιλόλογων της εποχής, αρχαιότερες μορφές της ελληνικής, π.χ. τα ομηρικά έπη, που ήταν πια δυσνόητα γιατί η γλώσσα είχε αλλάξει.

Προφορά

Ας πάμε όμως τώρα σε ένα ζήτημα που εγώ τουλάχιστον το βρίσκω συναρπαστικό. Είπαμε παραπάνω ότι το ελληνικό αλφάβητο παραμένει το ίδιο τα τελευταία 2410 χρόνια. Τι γίνεται όμως με τον τρόπο που προφέρουμε τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου. Εδώ οι αλλαγές είναι τεράστιες. Αυτό που είναι ολοφάνερο σ' αυτόν που κατέχει ή προσπαθεί να μάθει Νέα Ελληνικά είναι ότι **άλλα γράφουμε και άλλα προφέρουμε**. Γράφουμε *και*, προφέρουμε όμως /ke/, γράφουμε *οίκος* και προφέρουμε /ikos/. Αυτό συμβαίνει γιατί εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε έναν τρόπο γραφής που είναι ιστορικός, δηλαδή καταγράφει μια παλιότερη προφορά.

Ποια ήταν αυτή η παλιότερη προφορά;

Βασικά σημεία:

- Οι δίφθογοι ήταν πραγματικά δίφθογοι.
- Τα φωνήεντα ήταν μακρά και βραχέα.
- Προφερόταν κανονικά η δασεία ως φθόγγος.
- Τα γράμματα β, δ, γ προφερόταν όπως σήμερα τα αγγλικά b, d, g.

Υπάρχει μία απόδειξη εξαιρετικά σπαρταριστή για τις αλλαγές που έχουν επέλθει στην προφορά της Ελληνικής από τα κλασικά χρόνια και μετά. Ένας κωμικός ποιητής της αρχαίας Αθήνας, ο Κρατίνος, θέλοντας να αποδώσει γραπτά το βέλασμα των προβάτων γράφει: **βή, βή...** (= /bee, bee/)

Ερασμική προφορά

Αυτή είναι η λεγόμενη ερασμική προφορά. Τη θεωρία αυτή, περί της ορθής προφοράς των αρχαίων Ελληνικών, τη διατύπωσε πρώτος ο Έρασμος (1466 - 1536).

Εμείς μπορούμε να συνεχίσουμε να διαβάζουμε τα αρχαία ελληνικά με τη νεοελληνική προφορά, αρκεί να ξέρουμε ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν τα πρόφεραν έτσι - ότι η γλώσσα άλλαξε μέσα στον χρόνο. Και αυτό δεν είναι καθόλου κακό. Όλες οι γλώσσες αλλάζουν μέσα στο χρόνο.

Οι μεγάλες αυτές αλλαγές που προσπάθησα να σας δείξω παραπάνω συνέβησαν κιόλας τα ελληνιστικά χρόνια.

Εξελίξεις κατά τη βυζαντινή περίοδο - Μικρογράμματη γραφή

Η τελευταία μεγάλη αλλαγή στην εξέλιξη του ελληνικού αλφαβήτου είναι η εισαγωγή της μικρογράμματης γραφής. Η σημαντική αυτή αλλαγή συντελείται πολύ αργότερα, βαθιά μέσα στη βυζαντινή περίοδο, στις αρχές του 9^{ου} αιώνα. Η μικρογράμματη γραφή έχει τις ρίζες τις σε έναν παλαιότερο τρόπο γραφής, τη λεγόμενη «επισεσυρμένη» των παπύρων και των διοικητικών εγγράφων.

Το αρχαιότερο χρονολογημένο δείγμα βιβλίου σε μικρογράμματη γραφή είναι το περίφημο ευαγγελιστάριο του Uspenskij. Ονομάστηκε έτσι από το όνομα του τελευταίου του κατόχου, ενός ρώσου κληρικού του 19^{ου} αιώνα που περιόδευε στα μοναστήρια της Ανατολής συγκεντρώνοντας χειρόγραφα. Το ευαγγελιστάριο γράφτηκε το 835 στην περιώνυμη Μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, και τώρα βρίσκεται στην Αγία Πετρούπολη.

Οι σημαντικότεροι λόγοι που συνέβαλαν στην ταχύτερη διάδοση της μικρογράμματης είναι:

- Ο περιορισμένος χώρος που καταλαμβάνουν τα κείμενα που γράφονται σε μικρογράμματη και κατά συνέπεια η οικονομία στην περγαμηνή. Υπολογίζεται ότι για ένα κείμενο σε μικρογράμματη απαιτείται η μισή ή το ένα τρίτο της περγαμηνής που θα απαιτούσε το ίδιο κείμενο σε μεγαλογράμματη.
- Το σχήμα των γραμμάτων συμβάλλει στην εξοικονόμηση χρόνου κατά την αντιγραφή.
- Τέλος, η ανάγνωση των κειμένων σε μικρογράμματη γραφή γίνεται ευκολότερα, αφού παγιώνεται η χρήση των τόνων, των πνευμάτων και ο χωρισμός των λέξεων.

Η αλλαγή αυτή του τρόπου γραφής στο Βυζάντιο είχε και μια άλλη παρενέργεια. Η καθιέρωση της μικρογράμματης γραφής προκάλεσε μια ολόκληρη βιομηχανία μεταγραφής των αρχαίων κειμένων από τη μεγαλογράμματη στη μικρογράμματη. Η μεταγραφή αυτή ήταν καθοριστικής σημασίας για την επιβίωση των αρχαίων κειμένων. Επειδή η αντιγραφή βιβλίων είναι μια επώδυνη και χρονοβόρα διαδικασία, οι βυζαντινοί παρέλειψαν να μεταγράψουν όσα κείμενα δεν ταίριαζαν στις αισθητικές τους προτιμήσεις, με αποτέλεσμα τα κείμενα αυτά να χαθούν για πάντα!

Διάδοση του ελληνικού αλφαβήτου Προς Ανατολάς

Το ελληνικό αλφάβητο πολύ νωρίς διαδόθηκε στους λαούς της Μικράς Ασίας: Φρύγες, Κάρες, Λυδούς και Λυκίους. Τα μικρασιατικά όμως αυτά τοπικά αλφάβητα δεν απόκτησαν μεγάλη σημασία, γιατί από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου εκτοπίστηκαν από το κυρίαρχο ιωνικό.

Προς Δυσμάς

Πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διάδοση του ελληνικού αλφαβήτου στη Δύση. Με τις αποικίες στη Ν. Ιταλία το ελληνικό αλφάβητο διαχέεται στους λαούς της ιταλικής χερσονήσου. Η πηγή των ιταλικών αλφαβήτων αναζητείται στη χαλκιδική αποικία της Κύμης, την πιο παλιά από τις ελληνικές αποικίες της Ιταλίας (775-760 π.Χ.), από όπου οι Ετρούσκοι δανείστηκαν πριν από το 700 το αλφάβητό τους. Το αλφάβητο των Ετρούσκων παραλήφθηκε από άλλους ιταλικούς λαούς, όπως οι Ούμβροι και οι Όσκοι. Για τους Ρωμαίους θα κάνουμε λόγο λίγο παρακάτω.

Ας μείνουμε λίγο στους Ετρούσκους. Οι Ετρούσκοι -οι Τυρρηνοί των αρχαίων Ελλήνων- ήταν αρχαίος λαός της Ιταλίας ο οποίος κατοικούσε στην περιοχή που ονομάζεται σήμερα Τοσκάνη. Η καταγωγή των Ετρούσκων δεν έχει ακόμη προσδιορισθεί. Δεν είναι καθόλου βέβαιο καν ότι έχουν ινδοευρωπαϊκή προέλευση. Διασώζονται περίπου 13 χιλιάδες επιγραφές στην ετρουσκική γλώσσα που χρονολογούνται από το 700 π.Χ. και εξής, αλλά δεν έχουν ακόμη αποκρυπτογραφηθεί. Είναι γραμμένες στο ετρουσκικό αλφάβητο που το δανείστηκαν από τους Ευβοείς, γι' αυτό και διαβάζονται αλλά δεν κατανοούνται. Τον 1^ο αιώνα μ.Χ. φαίνεται ότι η Ετρουσκική ήταν ήδη νεκρή γλώσσα.

Λατινικό αλφάβητο

Ο αποφασιστικότερος σταθμός στην περαιτέρω διάδοση του ελληνικού αλφαβήτου υπήρξε η υιοθέτησή του από τους Ρωμαίους. Για τον τρόπο που έγινε αυτό, οι γνώμες είναι διχασμένες. Άλλοι πιστεύουν ότι οι Ρωμαίοι δανείστηκαν το αλφάβητό τους κατ' ευθείαν από τις ελληνικές αποικίες και άλλοι ότι το πήραν μέσω των Ετρούσκων. Το χαλκιδικό αλφάβητο της Κύμης κάλυπτε τις ανάγκες της Λατινικής και δεν απαιτούνταν νέα γράμματα. Αντίθετα τρία γράμματα περίσσευαν, το θ, το φ και το ψ. Το X που δεν το χρειαζόνταν κι αυτό το χρησιμοποίησαν για τη δήλωση του φθόγγου Ξ και στο αριθμητικό τους σύστημα για το 10. Το δίγαμμα (F) χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το f, και το h (=χα) για τη δήλωση της ελαφράς δάσυνσης, π.χ. homo. Το ύψιλον (υ) παραμερίστηκε αρχικά από το u (=ου) αλλά αργότερα χρησιμοποιήθηκε το y (u graecum) για να δηλώσει τον ήχο ū στις λέξεις που η Λατινική δανείζονταν από τους Έλληνες (π.χ. tyrannus, pyramis).

Το λατινικό αλφάβητο διαδόθηκε γρήγορα έξω από την ιταλική χερσόνησο μαζί με τη λατινική γλώσσα, σε όλες τις κτήσεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Στο ανατολικό μέρος της αυτοκρατορίας, στην Ελλάδα, στη Μικρά Ασία, στη Μέση Ανατολή, στην Αίγυπτο εξακολούθησε να χρησιμοποιείται η Ελληνική, ως η διεθνής γλώσσα επικοινωνίας της εποχής, άρα και το ελληνικό αλφάβητο, αλλά στο δυτικό μέρος του ρωμαϊκού κράτους επικράτησε πλήρως η Λατινική. Ως εκ τούτου όλες οι ρομανικές γλώσσες, οι θυγατέρες δηλαδή της Λατινικής, τα Ισπανικά, τα Γαλλικά, τα Καταλανικά, τα Πορτογαλικά, τα Ραιτορομανικά και βεβαίως τα Ιταλικά υιοθέτησαν το λατινικό αλφάβητο.

Γλαγολιτικό και Κυριλλικό αλφάβητο

Το τελευταίο μεγάλο βήμα στη διάδοση του ελληνικού αλφαβήτου έγινε στο Βυζάντιο, κατά τον 9^ο αιώνα, με την ιεραποστολική εξόρμηση για τον εκχριστιανισμό των Νοτίων Σλάβων. Πρωταγωνιστές στην προσπάθεια αυτή οι δύο θεσσαλονικείς αδελφοί, οι μοναχοί Κύριλλος

ή Κωνσταντίνος και Μεθόδιος. (Μέρος της σλαβικής ιστοριογραφίας υποστηρίζει τη σλαβική καταγωγή των δύο αδελφών. Μαρτυρείται ότι ήξεραν παιδιόθεν τη σλαβική γλώσσα). Σ' αυτούς αποδίδεται η επινοήση των δύο αρχαιότερων σλαβικών αλφαβήτων, του γλαγολιτικού αλφαβήτου και του κυριλλικού που αντικατέστησε σχεδόν πλήρως το πρώτο.

Ο Κύριλλος δημιούργησε με βάση την επισευρμένη ελληνική γραφή το πρώτο σλαβικό αλφάβητο, το γλαγολιτικό (glagole = λέξη), το οποίο του επέτρεψε με τη βοήθεια του Μεθοδίου και των μαθητών του τη διαμόρφωση και την τέλεση της λειτουργίας στα σλαβικά. Το γλαγολιτικό αλφάβητο εξελίχτηκε αργότερα στο κυριλλικό το οποίο κάποιιοι αποδίδουν στον μαθητή του Κύριλλου, τον Κλήμεντα. Το κυριλλικό στηρίχτηκε στη στρογγυλόσχημη βυζαντινή γραφή και αποτέλεσε το βασικό εργαλείο στην απόδοση της πρώτης φιλολογικής γλώσσας των Σλάβων, της λεγόμενης Σλαβονικής.

Από τους 43 χαρακτήρες του παλαιού κυριλλικού αλφαβήτου, οι 24 αναπαράγουν τα ελληνικά γράμματα των βιβλίων. Τα άλλα προορισμένα να καταγράφουν ειδικούς φθόγγους στις σλαβικές γλώσσες απορρέουν είτε από χαρακτήρες γλαγολιτικούς είτε από απλούς συνδυασμούς σημείων. Το σύγχρονο ρωσικό αλφάβητο είναι το αποτέλεσμα δύο απλοποιήσεων του κυριλλικού: η μια που πραγματοποιήθηκε με εντολή του Μεγάλου Πέτρου και η άλλη μετά την εγκαθίδρυση του σοβιετικού καθεστώτος. Στη συνήθη χρήση του δεν μεταχειρίζεται παρά 30 σημεία.

Περαιτέρω διάδοση των αλφαβήτων

Βασικό κριτήριο για το ποιο αλφάβητο θα κυριαρχούσε στους ευρωπαϊκούς λαούς υπήρξε η διείσδυση της θρησκευτικής επιρροής. Το αλφάβητο έγινε εργαλείο της θρησκευτικής προπαγάνδας. Έτσι λοιπόν με την εξάπλωση του δυτικού Χριστιανισμού, υπό την παπική εκδοχή, το λατινικό αλφάβητο διαδόθηκε στους λαούς της Βόρειας Ευρώπης που μιλούσαν κελτικές γλώσσες (ιρλανδικά, σκωτικά, ουαλικά), γερμανικές γλώσσες (γερμανικά, αγγλικά, σουηδικά κλπ.), βαλτικές γλώσσες (λιθουανικά, λετονικά) αλλά ακόμη και μη ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, όπως είναι η ουγγρική, η φινλανδική και η εσθονική.

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα το λατινικό αλφάβητο επικράτησε και στους λαούς που μιλούσαν τις δυτικές σλαβικές γλώσσες, δηλαδή στους Πολωνούς, στους Τσέχους, στους Κροάτες, στους Σλοβένους και στους Σλοβάκους, καθώς οι λαοί αυτοί υιοθέτησαν τον Ρωμαιοκαθολικισμό.

Αντιθέτως οι ομιλητές των νότιων και ανατολικών σλαβικών γλωσσών παρέλαβαν μαζί με τον ορθόδοξο χριστιανισμό του Βυζαντίου και το κυριλλικό αλφάβητο. Σε διάφορες παραλλαγές του, χωρίς δηλαδή να χρησιμοποιούνται κάθε φορά όλα τα γράμματά του, το κυριλλικό αλφάβητο υιοθέτησαν η ρωσική γλώσσα, η ουκρανική, η λευκορωσική, η σερβική, η βοσνιακή, η βουλγαρική, η λεγόμενη μακεδονική της πρώην Μακεδονικής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και η γλώσσα του Μαυροβουνίου.

Χαρακτηριστικότατο παράδειγμα για το πόσο το θρησκευτικό δόγμα καθόρισε και το αλφάβητο αποτελεί η περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, όπου η ίδια γλώσσα, η λεγόμενη σερβοκροατική, γράφεται διαφορετικά από τους καθολικούς Κροάτες και διαφορετικά από τους ορθόδοξους Σέρβους. Οι Κροάτες χρησιμοποιούν το λατινικό αλφάβητο, ενώ οι Σέρβοι το κυριλλικό.

Έτσι διαμορφώνεται η κατάσταση των αλφαβήτων μέχρι το 1492. Με την ανακάλυψη της Αμερικής, τις μεγάλες εξερευνήσεις και την αποικιοκρατία το λατινικό αλφάβητο εξαπλώνεται στη Βόρεια και Νότια Αμερική, στην Αυστραλία, σε κάποιες περιοχές της Ασίας, στην Αφρική και στον Ειρηνικό μαζί με τα Ισπανικά, τα πορτογαλικά, τα αγγλικά, τα γαλλικά και τα ολλανδικά.

Κρατήστε κάποιες **αξιοσημείωτες μεταβολές**:

- Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι Ρουμάνοι υιοθετούν το λατινικό αλφάβητο. Μολονότι η ρουμανική είναι μια λατινογενής γλώσσα (η μοναδική της ανατολικής Ευρώπης), οι Ρουμάνοι ήταν κατά βάση ορθόδοξοι και η εκκλησία χρησιμοποιούσε μέχρι τότε το κυριλλικό αλφάβητο.
- Το Βιετνάμ τον καιρό της γαλλικής κυριαρχίας υιοθέτησε το λατινικό αλφάβητο εγκαταλείποντας τους κινεζικούς χαρακτήρες που χρησιμοποιούσε η βιετναμέζικη γλώσσα.
- Και η συναρπαστικότερη αλφαβητική μεταρρύθμιση: Το 1928, ο Μουσταφά Κεμάλ στο πλαίσιο των κοσμογονικών για το τουρκικό κράτος αλλαγών, εισήγαγε το λατινικό αλφάβητο για την τουρκική γλώσσα σε αντικατάσταση του μέχρι τότε ισχύοντος περίπλοκου αραβικού αλφαβήτου. Πρόθεσή του ήταν η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού που μάστιζε την Τουρκία.
- Κατά τη δεκαετία του '30 πολλοί από τους τουρκόφωνους πληθυσμούς της τότε Σοβιετικής Ένωσης, όπως είναι οι Τάταροι, οι Αζέροι, οι Καζάκοι, Κυργίζιοι και άλλοι, υιοθέτησαν το λατινογενές αλφάβητο της τουρκικής γλώσσας, αλλά μια δεκαετία αργότερα ο Στάλιν στο πλαίσιο της γενικότερης εθνοτικής του πολιτικής τους επέβαλε το κυριλλικό. Μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης αρκετά από τα τουρκόφωνα κράτη που κέρδισαν την ανεξαρτησία τους, δηλαδή το Αζερμπαϊτζάν, το Ουζμπεκιστάν και το Τουρκμενιστάν, αλλά και η ρουμανόφωνη Μολδαβία υιοθέτησαν εκ νέου το λατινικό αλφάβητο. Ενώ άλλα κράτη, όπως το Καζακστάν, η Κιργιζία και το Τατζικιστάν κράτησαν το κυριλλικό λόγω των στενών πολιτικών σχέσεων που διατηρούν με τη Μόσχα.

Εν συνόψει, είναι φανερό ότι εκτός από τη θρησκεία και η πολιτική χρησιμοποιεί το αλφάβητο ως μέσο άσκησης επιρροής.

Επίλογος

Και τώρα δυο-τρεις σκόρπιες ακροτελεύτιες παρατηρήσεις:

- Το ελληνικό αλφάβητο, παρ' όλο που τελικά χρησιμοποιείται από πολύ λίγα εκατομμύρια ανθρώπων, αποτέλεσε τον κρίσιμο κρίκο από τον οποίο προήλθαν τα δύο περισσότερο διαδεδομένα αλφάβητα στον κόσμο, το λατινικό και το κυριλλικό.
- Έγινε σαφές από όσα είπαμε παραπάνω ότι δεν υπάρχει ταύτιση ανάμεσα σε γλώσσα και αλφάβητο. Έτσι π.χ. το λατινικό αλφάβητο χρησιμοποιείται από πολλές υπο-οικογένειες της ινδοευρωπαϊκής μεγάλης οικογένειας (ρομανικές, σλαβικές, γερμανικές και άλλες γλώσσες) αλλά και από την Τουρκική, για παράδειγμα, που ανήκει σε μια εντελώς διαφορετική οικογένεια, την ουραλοαλταϊκή. Μπορεί όμως ένα αλφάβητο να χρησιμοποιείται μόνο από μία γλώσσα! Αυτό συμβαίνει με το δικό μας ελληνικό αλφάβητο. Πιο σπάνια συμβαίνει μια γλώσσα να γράφεται με δύο αλφάβητα. Αυτό γίνεται, όπως εξηγήσαμε, με την Σερβοκροατική.
- Στην Ευρωπαϊκή Ένωση μέχρι πριν από ενάμισι μήνα, δηλαδή στην Ευρώπη των 25, η Ελλάδα και η Κύπρος ήταν οι μόνες χώρες που χρησιμοποιούσαν αλφάβητο διαφορετικό από όλες τις άλλες χώρες. Από την 1^η Ιανουαρίου του 2007, με την είσοδο της Βουλγαρίας, τα χρησιμοποιούμενα αλφάβητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πλέον τρία: το λατινικό, το ελληνικό και το κυριλλικό. (27 χώρες, 21 επίσημες γλώσσες, 3 αλφάβητα).
- Τέλος, είδαμε πώς το φοινικικό αλφάβητο έγινε ελληνικό και πώς από αυτό γεννήθηκαν το λατινικό και το κυριλλικό τα οποία διαδόθηκαν σε όλον τον κόσμο. Η ιστορία των αλφαβητών είναι ένα από τα καλύτερα παραδείγματα πολιτισμικής ώσμωσης, ένα από τα πιο ισχυρά τεκμήρια διάχυσης του πολιτισμού. Μας δείχνει καθαρά ότι ο πολιτισμός δεν έχει σύνορα.

Βιβλιογραφία

- Ανδρόνικος, Μ., «Η ελληνική γραφή», στο: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. Β', Αθήνα 1971, σσ. 196-201.
- Diringer, D., *The Alphabet. A key to the history of mankind*, London 1947.
- Jeffery, L.H., *The local scripts of archaic Greece*, Oxford 1961.
- Klaffenbach, G., *Ελληνική επιγραφική* (μετ. Αθ. Αντωνίου), Αθήνα 1982
- Κονομής, Ν., *Από την ιστορία της λατινικής γλώσσας*, Αθήνα 2003.
- Κοπιδάκης, Μ.Ζ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1999.
- Μιονι, Ε., *Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία* (μετ. Ν.Μ. Παναγιωτάκης), Αθήνα 1985
- Μπαμπινιώτης, Γ., *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1985.
- Σιγάλας, Α., *Ιστορία της ελληνικής γραφής*, Θεσσαλονίκη 1974².
- Χριστίδης Α.-Φ., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 2005 [μικρή έκδοση].
- Χριστίδης Α.-Φ. (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2001 [μεγάλη έκδοση].